

Şükûfe Nihal Başar'ın Bir Coğrafyacı ve Romancı Olarak Bingöl ve Çevresini Keşfi

Şükûfe Nihal Başar's Discovery of Bingöl and Its Surroundings as a Geographer and Novelist

Şener Şükrü YİĞİTLER

Assoc. Prof., Bitlis Eren University, Department of Turkish Language and Literature, Bitlis, Türkiye

Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitlis, Türkiye

Orcid: 0000-0002-7283-3621 / E-mail: ssyigitler@beu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Yiğitler, Ş. Ş. (2023). *Şükûfe Nihal Başar's discovery of Bingöl and its surroundings as a geographer and novelist*. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 28-43.

Yiğitler, Ş. Ş. (2023). *Şükûfe Nihal Başar'ın bir coğrafyacı ve romancı olarak Bingöl ve çevresini keşfi*. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 28-43.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 11 August / Ağustos 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 22 September / Eylül 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 28-43

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Şener Şükrü YİĞİTLER).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Erken Cumhuriyet döneminin önemli yazarlarından Şükûfe Nihal Başar, aynı zamanda, Darülfünûn'dan mezun olan ilk kadın coğrafyacıdır. Gezi türündeki *Finlandiya* ve *Domanıç Dağlarının Yolcusu* kitaplarının yazarı, mesleki nedenler dışında coğrafyaya özel bir ilgi gösterir; Anadolu coğrafyasına millî romantik bir duyuşla kaleme aldığı roman, şiir ve gazete yazılarında yer verir. Anadoluculuk akımının etkilerini belirgin biçimde taşıyan toplumcu gerçekçi eserlerinde Birinci Dünya Savaşı'ndan Millî Mücadele'ye, ulusal bilinçlenmeden Anadolu'nun vatanlaşmasına kadar farklı konuları ele alır. Eserlerinde resmi söylemin argümanlarını yeniden üreten Cumhuriyet aydınlarının romantik bir iyimserlikle yücelttikleri köy yaşantısı, seyahatin yeni yerler keşfetme deneyimi yaşattığı, vatanseverliği ve yaratıcılığı artırdığı inancıyla Anadolu'yu en uzak köşelerine kadar bizzat gezen Şükûfe Nihal'in eserlerinde gerçekçi bir biçimde ele alınır. Birinci Dünya Savaşı sonunda köyleri, şehirleri yerle bir edilen Anadolu'nun yeniden vatan haline gelişini anlattığı *Çölde Sabah Oluyor!*'da (1951) Cumhuriyet öncesi ve sonrasını objektif bir yaklaşımla karşılaştırmaya çalışır. İdealist ve çalışkan bir devlet memuru olan Adnan Hocagil'in başından geçen maceralarla köy kalkınması düşüncesini işlerken, hikâyenin arka planında yüzyıllar boyunca yeterince tanınmamış, Türk aydını için 'terra incognita' bir çöl olarak kalmış Anadolu'yu yurt sevgisi ve ortak yaşama arzusu çerçevesinde keşfeder. Bu çalışmada, Şükûfe Nihal Başar özelinde Anadolu'nun Türk aydını tarafından keşfedilmesi süreci ve bunun romanlaşması incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şükûfe Nihal Başar, *Çölde Sabah Oluyor!*, Bingöl, terra incognita, köycülük, Anadoluculuk

Abstract

Şükûfe Nihal Başar, one of the significant writers of the early Republican period, is also the first woman geographer to graduate from Darülfünûn. The author of the travel genre, *Finlandiya (Finland)* and *Domanıç Dağlarının Yolcusu (The Traveler of the Domanıç Mountains)*, shows a special interest in geography apart from professional reasons, and includes Anatolian geography in her novels, poems and newspaper articles, which she wrote with a national romantic sense. In her socialist realist works, which clearly bear the effects of the Anatolianism movement, she deals with different subjects from the First World War to the National Struggle, from national awareness to the nationalization of Anatolia. Village life, which the Republican intellectuals mystified with a romantic optimism, who reproduced the arguments of the official discourse in his works, is handled realistically in the works of Şükûfe Nihal, who personally traveled to the farthest corners of Anatolia with the belief that travel provides the experience of discovering new places and increases patriotism and creativity. She tries to compare the pre-republican and post-Republican era with an objective approach in her work, *Çölde Sabah Oluyor! (It's Morning in the Desert!, 1951)*. While handling the idea of village development with the adventures of Adnan Hocagil, an idealist and hardworking civil servant, she explores Anatolia, which was not known enough for centuries and remained a 'terra incognita' desert for Turkish intellectuals, within the framework of love of country and desire to live together. In this study, the process of discovery of Anatolia by Turkish intellectuals and its novelisation, in the example of Şükûfe Nihal Başar, were examined.

Keywords: Şükûfe Nihal Başar, *Çölde Sabah Oluyor!*, Bingöl, terra incognita, peasantry, Anatolianism.

Giriş

Türk edebiyatının ilk romantigi kabul edilen Namık Kemal sürgünlerle geçen ömrüne rağmen vatan algısını İstanbul'la ve imparatorluğun uzak köşeleriyle sınırlandırır. Anadolu'yu büyük oranda ilk defa ulusal dilin, tarihin, edebiyatın kaynağı olarak gören Ziya Gökalp olur. Onun başta *Halk Doğru* dergisi olmak üzere halk kültürünü el aldığı yazılarının etkisiyle Cumhuriyetin ilanından sonra İstanbul Üniversitesi bünyesinde kurulan Türkiyat Enstitüsü (1924) halk edebiyatı araştırmalarının Anadolu'nun keşfedilmemiş yerlerinde yapılmasını sağlar (örn. Kilisli Rifat Bilge- *Maniler*, Fuad Köprülü- *Erzurumlu Emrah*). Türk Ocakları ve Türk Halk Bilgisi Derneği (1946-1981) Türkiye'nin farklı bölgelerinde yerel araştırmaların yapılması için mevzuatlar yayımlar. Dernek, hazırladığı *Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber*'le folklor araştırmacılarına derleme yöntemleri için yol gösterirken kısa süre içinde *Seçme Halk Şiirleri*, *Yunus Emre*, *Seçme Memleket Şiirleri* gibi kayda değer kitaplar basar. Bu çalışmalara imza atan isimler arasında Faruk Nafiz Çamlıbel, Kemalettin Kami Kamu, Aka Gündüz, Ahmet Hamdi Tanpınar, Necip Fazıl Kısakürek, M. Halit Bayrı gibi 'millî romantikler' veya 'Memleketçiler' olarak anılan sanatçılar yer alır. Aynı dönemde Türkiye'de akademik folklor araştırmalarının önünü açan *Gökoğlu Destanı* (1931) *Folklor ve Edebiyat I* (1939), *Bey Böyrek Hikâyesine Ait Metinler* (1939), *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*'nin (1946) yazarı Pertev Naili Boratav'ın desteğiyle Adana Halkevi-Dil, Edebiyat ve Tarih Şubesi'nde genç bir derlemeci olan Yaşar Kemal *Ağtlar*'ı (1943) yayımlar. Ulusal birliğin kaynağının halk kültüründe arandığı erken Cumhuriyet döneminde, "millî romantik duyuş tarzı" olarak kabul edilen bir seferberlik hâli, başka bir deyişle, Türk Aydınlanması her alanda kendini gösterir (Aksakal, 2019, s. 140-158).

1. Anadolu'yu Keşif Kolları: Dil, Tarih ve Coğrafya

Cumhuriyet'in ilanının ardından, yoğun biçimde bilimsel faaliyet gösterilen alanlar, sırasıyla, tarih, dil ve coğrafya olur. Resmî ideolojinin tarih konusundaki ilk kayda değer adımı olarak, 1923 Nisan 1930 tarihli Türk Ocakları Kurultayı'nda Türk tarihini bilimsel metotlarla araştırmak ve elde edilen bilgileri topluma ulaştırmak amacıyla tarih profesörleri, milletvekilleri ve müze müdürlerinden seçilmiş 16 kişilik Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti oluşturulur. Cumhuriyet bürokrasisinin önde gelen isimlerinin bulunduğu heyet, aynı yıl içinde *Türk Tarihinin Ana Hatları* (1930) adlı bir eser meydana getirir. Kitabın ileri sürdüğü olgular arasında Uzakdoğu, Hint, Çin, Mezopotamya, Mısır, Ege, Latin, Akdeniz ve Anadolu medeniyetlerinin Türkler tarafından kurulduğu; bu medeniyetlerin söz konusu alanlara Türkler tarafından Orta Asya'dan taşındığı; Etiler, Sümerler, Hititler, Etrüsklerin vb. Türk oldukları gibi bilimsel temelden yoksun görüşler vardır. Konfüçyüs ile Buda'nın da Türk oldukları iddialarına yer veren kitap hangi ölçütlerle değerlendirilirse değerlendirilsin bilimsellikten uzak, determinist bir bakış açısını yansıtır. Nitekim kitap ilmî görüşlerine başvurulmak üzere dağıtıldığı kişilerin birçoğunun tepkisini toplar. Bunun üzerine kitabın çoğaltılmasından vazgeçilerek yalnızca "Türk Tarihine Methal" ve "Orta Asya" bölümleri birleştirilerek *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı* (1931) adıyla 30.000 adet basılarak okullara dağıtılması yoluna gidilir.

Halkevleri'nin açılmasının ardından (1931) faaliyetlerine son verilen Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti, 12 Nisan 1931'de kurumun resmî kuruluş tarihine işaret eden Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ne dönüşür; cemiyetin adı 1935'te Türk Tarihi Araştırma Kurumu, daha sonra Türk Tarih Kurumu olur. Ertesi yıl, 2-11 Temmuz 1932 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen Birinci Türk Tarih Kongresi'nde hemen bütün tebliğlerde coşkuyla savunulan Türk Tarih Tezi, kongrenin açılış konuşmasını yapan Maarif Vekili Esat Beyefendi (Sagay)'ın konuşmasında, Türk tarihinin gerek yerli gerek yabancı eserlerde kasıtlı olarak karartıldığı belirtildikten sonra, "...Asiyada Çin, Hint ve Mukaddes Yurt edindikleri Anadolu'da Eti, Mezopotamya'da Sumer, Elâm, nihayet Mısır, Akdeniz ve Roma medeniyetlerinin esaslarını kurmuşlar, ve bugün yüksek medeniyetlerini takdir ve takip ettiğimiz Avrupa'yı o zamanlar mağara hayatından kurtarmışlardır" (Birinci T.T.K., 1932, s. 6) sözleriyle desteklenir.

İnşa dönemi resmî ideolojisi bir diğer bilimsel varoluş mücadelesini dil alanında verir. Güneş Dil Teorisi'ni sözdabilim'e (pseudoscience) yaklaştıran içeriğini ve yapısını incelemeyen önce Türk Dil Kurumunun tarihçesine bakılmalıdır. İlk bakışta, Türk Dil Kurumunun kuruluşunun Türk Tarih Kurumuyla benzer bir kronoloji izlediği görülür: Türk Dili Tetkik Cemiyeti adıyla faaliyetlerine başlayan oluşum (1932), başta Türk Dilini Araştırma Kurumu, sonradan da Türk Dil Kurumu adını alır. Mustafa Kemal'in de bizzat arasında yer aldığı kurucuları Samih Rifat, Ruşen Eşref, Celâl Sahir ve Yakup Kadri'dir. Mustafa Kemal'in üyesi olduğu Türk Dil Kurumunun, lider iradesinin doğrudan tecelli ettiği bir yapı taşıması kurumun bir diğer özelliğidir. Türk Dil Kurumu da tarih alanındaki bilimsel faaliyetleri takip ederek 26 Eylül ile 5 Ekim 1932 arasında İstanbul'da Birinci Türk Dil Kurultayı düzenler. Söz konusu kongrelerdeki tezlerin oluşumunda önemli sayılabilecek

entelektüel bir katkı sağlayan Mustafa Kemal, büyük önem attığı tarih ve dil alanlarındaki tebliğlerin sunumlarında hazır bulunuşuyla da çalışmalar üzerinde otoriter bir etki bırakır. Güneş Dil Teorisi, ilk ikisinin (1932 ve 1934) düşünsel ve içeriksel bir hazırlık çalışması olarak görülebileceği bu kurultaylar dizisinin üçüncüsünde (1936) ortaya çıkar. Bundan sonra yapılan dil kurultaylarında bunun üstüne çıkan, hâlihazırda üretilenin üstüne yeni bir bilgi ekleyen herhangi bir üretime gidilmez. Bu kısırlaşmada Mustafa Kemal'in çevresindeki kadro için bir hayli zamansız ölümünün etkili olduğu düşünülebilir.

Erken Cumhuriyet döneminde coğrafyanın bir bilim ve eğitim malzemesi olarak dil ve tarih alanlarından biraz daha gecikmeli olarak resmi söyleme dâhil olduğu görülür. Cumhuriyet döneminde düzenlenen ilk coğrafya kongresinin 6-21 Haziran 1941'de, dil ve tarih kongrelerinden yaklaşık 10 yıl sonra gerçekleşir. Coğrafya biliminin Cumhuriyet dönemindeki gelişim sürecini incelediği çalışmasında Durgun, Birinci Tarih Kongresi kadar tartışma yaratmayan ve ülkenin mekânsallığını inşa etme bakımından temel noktaları içeren kongrenin genel amacının, "coğrafyayı mevcut devlet söylemine uyumlu hale getirmek" olduğunu kaydeder (2011, s. 223). Coğrafya Kongresi'nin açılış konuşmasını yapan ve aynı zamanda kongre başkanlığını yürüten dönemin Maarif Vekili H. Âli Yücel'in coğrafya konusunda her anlamda yaşanan gecikmeden, örneğin, coğrafi adlar ve alanda kullanılan terimler konusunda o güne kadar standartlaşmaya bile gidilememiş olmasından yakınır (2011, s. 232). Böylece, Türkiye topraklarının tümüne 'Anadolu' denilmesine ilişkin karar, Birinci Coğrafya Kongresi'nde alınır. Besim Darkot'un karar için hazırladığı raporun gerekçesinde, "Avrupalılar tarafından yazılmış coğrafya kitaplarından çoğunda memleketimizin ya nehir havzalarına ve deniz maillerine, yahut - zaman ve yer bakımından kat'iyetle tesbiti daima mümkün olmıyan- eski tarihî bölgelere göre taksim edilmiş olduğu görülür. Umumiyetle ecnebi kaynaklara dayanılarak meydana getirilmiş bulunan yerli eserlerde ise, memleketin coğrafi bir realite olan vahdeti ihmal edilerek, birbirinden ayrı memleketler şeklinde 'Rumeli', 'Anadolu', 'Cezireiulya' gibi büyük kısımlar ayrıldıktan sonra bunlar dâhilindeki vilâyetler ayrı ayrı mütalaa edilirdi" denir (Aktaran Aydın, 2006).

Bütün bu gelişmelerin yanı sıra, Anadolu'nun vatan toprağı olarak yeterince bilinmediği, yüzyıllardır ihmal edildiği düşüncesinden hareketle Anadolu'yu farklı coğrafi konular açısından araştırıp değerlendiren ciddi bir literatürün erken Cumhuriyet döneminde ortaya çıkması (Çetin, 2020, s. 72) Türkiye'deki coğrafya çalışmalarında Anadoluçuluk'un önemli bir ekol olduğunu gösterir.

1.1. Millî Romantizmin İdeal Vatani

Yukarıda kısaca özetlenen dil, tarih ve coğrafya uzmanlarının gösterdiği bilimsel faaliyetin, söz konusu dönemde, daha popüler etkiler doğurmak üzere edebiyatçılar tarafından üretildiğini iddia etmek mümkündür. Millî Edebiyat anlayışının önemli eserleri arasında kabul edilen coğrafi belirlemelerin açık biçimde görünür olduğu *Yeni Turan* (1912), *Aydemir* (1918), *Gönül Hanım* (1920) gibi romanlarda Turancı ve Pantürkçü argümanlar öne sürülür. Hem coğrafi hem sosyo-kültürel anlamda bir zaman/zemin arayışının belirgin olduğu bu romanların ilki *Yeni Turan*'ı Halide Edip, Ziya Gökalp'in "Turan" makalesinden etkilenerek kaleme alır. Halide Edip burada, diğer örneklerde olduğu gibi, Osmanlı sınırlarını hedeflememekle birlikte Türklerin Orta Asya'daki gelenek ve yaşam biçimlerini 1900'lü yıllara, ideal bir toplum yaratma ütopyasıyla taşır (Türkeş, 2002, s. 812). Nitekim genç yazar, 14 Haziran 1918 tarihli Türk Ocağı Genel Kongresi'ndeki tartışmalarda Turancı emellerin baskın geldiği 'Büyük Türkçülük' görüşüne karşı Türklüğü Anadolu coğrafyasına oturtma çabası olarak tanımlanabilecek 'Küçük Türkçülük' görüşünü savunur. Soy/ırk temelli bir anavatan/köken tasavvuru öne süren 'Büyük Türkçülük', Ulusal zemini siyasi açıdan sınırlandırıp Anadolu Türklerine odaklanılmasını ileri süren Halide Edip ve yanındaki isimler, bu anlaşmazlığın ardından, o yıllarda her şeyiyle İttihat ve Terakki'nin güdümüne girmiş bir kültür kurumuna dönüşen Türk Ocağı'ndan ayrılırlar. Lozan Barış Antlaşması sonrasında "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesini ilan eden resmi söylemin etkisiyle İttihatçı yazarlar da irredentist arzuları terk etmeye başlar. Böylece, aşırı örnekleri her zaman içermekle beraber, Türk edebiyatında Türklük bilinci, millî benliğe dönüş, Türk geleneği/kültürü, vatanseverlik, savaşkanlık, fedakârlık, çalışma, idealizm, marazi olmayan aşk temalarının genel eğilimi belirlediği millî romantik bir edebiyat anlayışı egemen olur.

Bu durumun güçlü bir örneği olarak, Cumhuriyet'in ilanının onuncu yılı kutlamaları münasebetiyle şiir, roman, tiyatro vb. türlerde çok sayıda eser kaleme alınır. Turancı/Pantürkçü vurguların gücünü büyük oranda kaybettiği gözlemlenen bu eserler, özellikle Anadolu köylerinden başlayan bir kalkınma/şahlanma ütopyasını işlerler. Etem İzzet'in ütöpik öğelerle yüklü eseri *On Yılın Romanı* (1933), Sadri Ertem'in Abdülmecit devrinden başlayarak Osmanlı Devleti'nin parçalanışını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkışını dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeleri dolayısıyla anlattığı *Bir Varmış Bir Yokmuş* (1933) Yakup Kadri'nin lider kültü ve süblimasyonunu en üst seviyelere taşıdığı ütöpik eseri *Ankara* (1934) roman örnekleridir. Daha az bilinen ve resmi ideolojinin doğrudan sahneye yansıdığı oyunlar arasında, Faruk Nafiz'in *Akın* ve Özyurt (1932) ile *Kahraman* (1933), Yaşar Nabi Nayır'ın *Mete ile İnkılap Çocukları* (1933), Behçet Kemal Çağlar'ın *Çoban* (1934)

ile *Atilla* (1935), *Aka Gündüz'ün Köy Muallimi* (1932), *Mavi Yıldırım* (1932), *İkizler* (1932), *Beyaz Kahraman* (1933), *Yarım Osman* (1933), *Ahmet Nuri'nin Şeriyeh Mahkemesinde* (1932), *Reşat Nuri'nin İstiklâl* (1932), *Nahit Sırrı'nın Ateş* (1933), *Kâzım Nami'nin Uyanış* (1932), *Halit Fahri'nin On Yılın Destanı* (1933) adlı eserler zikredilebilir. E. B. Şapolyo'nun aşırı miktarda Öztürkçe ifadeler içeren *İnkılâp Öktünçleri* (1934) Cumhuriyet'in onuncu yılı vesilesiyle yazılmış hikâyeleri bir araya getirirken aynı yıllarda düzyazıda ortaya konan bu estetik anlayışı Beş Hececiler'in şiirde uyguladığı görülür.

1.2. Üç Tarz-ı Siyaset Karşısında Anadoluçuluk ve “İnsanî Vatanperverlik”

Ziya Gökalp'in yukarıda işaret edilen güçlü etkisine rağmen, onun ortaya koyduğu Turan kavramının ve vatan tanımının belirsizliği Mükrimin Halil Yinanç, Şemsettin Günaltay, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Remzi Oğuz Arık, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken gibi isimleri yeni arayışlara yönlendirir. Anadolu'nun vatanlaşmasını bu topraklar üzerinde yaşayan insan topluluklarının asırlardan bu yana beraberlerinde getirdikleri estetik, zevk, kültür, tarih, duyuş, yaşam biçimi ve kolektif bilinçaltı üzerinden kurmanın yollarını araştıran bir düşünce şekli olarak Anadoluçuluk, bu isimleri *Anadolu Mecmuası* (1924-1925) etrafında birleştirir. Toprak milliyetçiliğine yakın duran bu Anadoluçuluk yorumu, Türk siyaset tarihinde Üç Tarz-ı Siyaset olarak kabul edilen Osmanlıçılık, İslamcılık ve Turancılığa karşı durmuştur (Gülay, 2021, s. 836; Bişirici, 2021, s. 852). Aranan kültürel kaynak için Anadolu'nun kendisine müracaat edilmesi gereğini ortaya atılırken, “büyük şehirlerde, yani Avrupa medeniyetinin taht-ı tesirinde bulunan mahallerde doğan ve 'kozmpolistik, sosyalistik, hocalık, nasyonalistik (Türkçülük), fertçilik, ilh. isimleri altında tanınan hareketleri” (Ülken, 2020, s. 85) denerek söz konusu üç ideolojinin köklerinin Anadolu dışında olduğu ifade edilir. Millî özün yalnızca Anadoluçuluk düşüncesinde aranması gerektiği düşüncesi savunulur (Vural, 2019, s. 99-100).

Üç akımın somut varlık zemininden yoksun vatan algısı, Anadoluçuluk'un sınırları Misak-ı Millî'yle belirlenmiş vataniyle örtüşmez. Ümmetçi ve yayılmacı düşünceler somut bir vatan yaratma kabiliyetinden mahrumdur; bunun gibi, bir dil ailesinin üyesi olan bir toplumun sınırları belirlenmemiş topraklar üzerindeki hâkimiyeti de bir millet yaratma gücünü bertaraf eder (Ülken, 2018, s. 716).

Bütün bu Anadoluçu gruplar arasında, Türk düşünce tarihinin önemli isimlerinden filozof ve sosyolog Hilmi Ziya Ülken, bizim bu makalede Şükûfe Nihal'in Anadolu'ya bakışına, memleket sevgisine ve vatan idealine en yakın bulduğumuz isimdir. Ülken, kalem arkadaşı Yinanç'ın bir tür teritoryal milliyetçilik/memleketçilik olarak benimsediği Anadoluçuluk kavramını, üzerinde yaşanan toprakla kurulan metafizik; bütün yeryüzüyle ise hümanist bir ilişki şeklinde ele alır. Ülken'in “insanî vatanperverlik” felsefesiyle açıkladığı bu sentez, “olgu inancı” (“ırkçılık, sınırsız milliyetçilik” vb.) ile “ideal inancı”nın (“hümanizm, evrensel ahlak” vb.) dengeli bir bileşiminden doğar (1998, s. 52-54). Bütün olgu inançlarını birleştiren denge unsurunu “vatan” kavramında bulur:

İnsani ideale vatan gerçeğinden başlamak, insanlığı vatandan başlayarak gerçekleştirmek ve vatanın kendine vergi olan rengiyle insanlığa girerek yeni bir kişilik halini almaktır. Hakikat yerle göğün, olanla olması gerekenin, gerçek ile idealin birliğindedir. Büyük milletler ancak insanî bir ideal yaratan ve bunu kendi vatanının rengi ve özelliğiyle ifadeyi başaranlardır. Bir toplumun hakikî millet haline gelmesi ancak insanî bir ideal yaratması ve bunun için insanlığa yeni bir açıdan, yani vatanın özel karakteri ve kişiliğiyle bakmasından doğar (1998, s. 56).

Ülken burada, kısıtlı bir yerellik yerine evrensel düzeye ulaşmanın formülünü verir: Ona göre, bir mimar nasıl binasını kurarken kurduğu yerin taşından, bir ressam bulunduğu yerin renginden, boyasından yararlanmaya mecbursa, bir şair ve bir kanuncu da yaşadığı toprakların geleneklerinden, adetlerinden yararlanmak zorundadır (Ülken, 2008, s. 12). Kültürün kaynağı ise, ilerleyen bölümlerde Şükûfe Nihal'in kurmaca/kurmaca dışı eserleri ve Ülken'in görüşleriyle örneklendirileceği gibi, Anadolu'nun çekirdeğinde, köyde aranmalıdır. Ülken'in henüz 1930'lu yıllarda köy ve köylülükle ilgili yaptığı tespitleri, Türkiye'de 1960'lı yıllara kadar güncel politikadan edebiyata hayatın her alanına etki eden 'köycülük davası'nı, Anadolu'ya özgü bir medeniyet programı olarak ortaya koyması bakımından önem taşır.

2. İlk Kadın Coğrafyacı: Şükûfe Nihal

Şükûfe Nihal küçük yaşlarında evde eğitim aldıktan sonra kadınlar için 12 Eylül 1914'te kadınların yüksek öğrenim görmelerini sağlamak üzere açılan İnas Darülfünunu'na (Kadın Üniversitesi) başvurur. Ancak bunun öncesinde Şam'a tayin edilen ve kızını oraya götürmek istemeyen babası tarafından Mithat Sadullah'la evlendirilmiş olan Şükûfe Nihal'in evliliği eğitimine engel olacağı gerekçesiyle başvurusu kabul edilmez. Ne pahasına olursa olsun üniversiteye girmeye kararlı genç kadın, bu amaçla ilk eşinden boşanır. Üç yıllık edebiyat şubesine böylece kabul edilen Şükûfe Nihal 1919'da son sınıf öğrencisiyken İnas Darülfünunu'nun Zükûr Darülfünunu'yla (Erkek Üniversitesi) birleştirilmesi gündeme gelir. Kadın öğrencilere dilerlerse İnas Darülfünunu sınavlarına devam ederek eğitimlerini tamamlama ya da erkeklerin aldığı ek dersleri vererek Zükûr Darülfünunu mezunu sayılma hakkı tanınır. Son sınıf öğrencilerinin tümü İnas Darülfünunu'nda

kalmayı tercih ederken Şükûfe Nihal kaydını değiştirmeyi talep eden tek kişi olur. O yıl sınavlarını başarıyla veren Şükûfe Nihal böylece Darülfunûnu'ndan mezun olan ilk kadın olma unvanını elde eder (Baskın, 2008, s. 95).

Edebiyatçı bir coğrafya öğretmeni olarak İstanbul'un önemli liselerinde görev yapan Şükûfe Nihal emekliliğine sekiz yıl kala kendi isteğiyle emekliye ayrılır. Emeklilik kararını paylaştığı yakın dostu Halide Nusret'e yazılmış mektubunda hayattan bezmiş bir ruh hâli içindedir. Buna rağmen, Şükûfe Nihal'in aktif yazarlık kariyeri süresince ülkenin uzak köşelerini gezmeyi zevkle sürdürdüğü görülür. Bütün dokunulmamışlığı ve ihmal edilmişliğiyle Anadolu manzaraları, yollar, köyler, hanlar, oteller onu duygulandırır ve yazdıklarını beslemeye devam eder. *Yalnız Dönüyorum*'da şöyle seslenir: "Bakımsız Anadolu, benim çocukluktan beri rüyalarımı dolduran öksüz ülke gözlerimde alev alev yanıyor..." (Şükûfe Nihal, 1938, s. 231). Sanatçıya dair tek biyografi incelemesinin yazarı Argunşah'a göre onun edebi faaliyetini üç devreye ayrılır ve özellikle millî romantizmin etkisiyle başlayan toplumcu gerçekçi ikinci döneminde kaleme aldığı bütün eserlerinde "memleketçi edebiyatın yönlendirmeleriyle Anadolu coğrafyası etrafında düşünmeleri" ve "Anadolu'daki savaşın sanatçıya uyandırdığı hisler" (2011, s. 368) ana temalar olur. Cumhuriyet ilke ve devrimlerinin halka ulaşması için açılan Eminönü Halkevleri'nin Köycülük şubesine de üye olan Şükûfe Nihal, söz konusu yıllarda kurum tarafından düzenlenen yurt içi gezilere katılır. Bu gezilerin aradıkları ilhamı yazarlara vereceğini, onları ataletten kurtaracağını, yurt ve yurttış sevgisiyle dolduracağını "Celâliye'de İki Gün", "Doğu Yolları", "Beğenmediğimiz Edebiyat", "Yurt Gezisi: Doğu İllerinde Gördüklerim" gibi yazılarında söyler.

93 Harbi'nden başlayarak ardı ardına gelen askeri yenilgiler ve toplumsal krizlerin sonucunda Anadolu topraklarına hâkim olan ümitsizlik, edilgenlik ve karamsarlık havasını dağıtan Kurtuluş Savaşı, millî romantizme yeni bir dinamik ve pozitif rol kazandırır. Böylece, Banarlı'nın "milletlerin dilde, kültür, san'at ve edebiyatta kendilerini bulmaları, kendilerine gelmeleri" (2005, s. 16) olarak tanımladığı millî romantizm 1923-45 dönemi Türk entelektüel yaşamının hâkim unsuru haline gelir. Bu ulusal bilinci bütün ülkeye yaymak için kişisel inisiyatiflerden çok millî kurumlara güvenmek gereğini Almanya, İtalya, Macaristan, Çekoslovakya örneklerinden yola çıkarak anlayan CHP teşkilatı, politik/kültürel endoktrinasyon merkezleri olarak Halkevleri projesine girer. Dil, edebiyat, güzel sanatlar ve tiyatronun da aralarında olduğu dokuz kol hâlinde örgütlenen Halkevleri'nin görevi yurdun ücra köşelerine kadar ziyaretler ve geziler gerçekleştirerek buralardaki yaşamı bütün yanlarıyla öğrenmek, folklor ürünlerini toplamak, türkülerini kayıt altına almak ve böylece bütün bu malzemeyi yorumlayarak millî bir edebiyat üretmektir. "Amaç insanların gündelik yaşamından alınmış temalara başvurarak elitleri ve kitleleri birbirine bağlayacak yeni bir millî kimlik ve aidiyet duygusu yaratmaktır" (Karpaz, 2019, s. 193).

Şükûfe Nihal "Anadolu Köyleri", "Şile Yolları", "Şile Kadını", "Monmantr'ın Kadınları", "Duymıyan Kadına", "Sıcak Odaların Azabı", "Yarın", "Unuttuklarımız", "Kaldırımdakiler", "Açlar", "Gayya" gibi şiirlerinde; "Erzurumlu Nine", "Zaza Kadını", Yurt Gezisi: Ağaç ve Gölge İhtiyacı", "Köylü Kız Kardeş" gibi gazete yazılarında Şükûfe Nihal, kuvvetli bir empati duygusuyla yaklaştığı Anadolu insanının acılarını, Anadolu'nun sefaletini, geriliğini ve özellikle kadınlarla çocukların sosyal hayatta yaşadıkları zorlukları yansıtır. Türk Kadınlar Birliği kurucularından ve Çocuk Dostları Cemiyeti üyesi sanatçı kalkınmanın her alanda ve aynı anda yürütülmesi gerektiğine inanır. Anadoluçuluk akımının en önemli isimlerinden Nurettin Topçu'nun, "Çünkü en buhranlı devirde rönesans, reform ve romantizmimizi birlikte yapmaya mecburuz" (2016, s. 68-69) uyarısındaki bütüncül yaklaşımı benimsemiş görünür. Millî romantik duyularını aydın sorumluluğuyla birleştiren sanatçı, yaşanan sorunların çözülebilmesi ve ülkenin ilerlemesi için yurdun her köşesine geziler düzenlenmesi, aydın/elit/bürokrat kesimin halkın ayağına gitmesi, eğitimler düzenlenmesi gerektiği düşüncesini kurmaca ve kurmaca dışı eserlerinde savunur.

2.1. Finlandiya ve Domaniç Dağlarının Yolcusu

Şükûfe Nihal'in coğrafyacı kimliğinin en belirgin olduğu tür gezi kitaplarıdır. Şükûfe Nihal, *Çölde Sabah Oluyor, Vatanım İçin* romanlarını ve *Hazan Rüzgârları, Gayya, Şile Yolları* şiir kitaplarını yazdığı millî romantik evrede yurt içini ve yurt dışını aktif biçimde gezdiği görülür. Halkevlerinin düzenlediği geziler, kişisel yolculuklar onun edebiyatını bolca besler, gazete yazılarının ana malzemesini oluşturur. 5 Ocak 1948 tarihli *Kadın Gazetesi*'nde yayımlanan "Gezinin Önemi" başlıklı yazısında konuyla ilgili görüşlerini, anlatılan konunun içeriğinden biçimine taşan, her zamanki romantik, lirik, pastoral üslubuyla paylaşır:

Ona ilham kaynağı olmak, heyecanlarını geliştirmek için yeni yeni dünyalar gerekmez mi? (...) Daha uzak seyahatler görülmemiş yerler; şairin, ressamın, musikişinasın ve filozofun iç âlemini, muhayyilesini dalgalandırır, coşturur, zekâsını açar. Başınızdaki sert rüzgârlar savrulan yüksek bir dağ tepesi; paslı, kurşunî veya kızıl gölgeli, mavi ışıklı bir göl kenarı; toprağına gün değmeyen kuytu bir orman; sarp yamaçlardan yuvarlanan ak köpüklü bir su; hatta sonsuz çatlar, kurak

ovalar, stepler. (...) Her yerde başka güzellik, başka vahşilik, başka şiir özelliğine bürünen tabiat manzaraları; bütün bu saymakla tükenmez olan şeyler; yaratmaya sebep olmaz mı? (Şükûfe Nihal, 1948, s. 3).

Yazarlar ve yazar adayları için de birer tavsiye olarak görülebilecek bu sözler, 1940'ta, 600'e yakın şubesiyle 2000 civarında köy gezisi düzenleyen Halkevleri'nin (Aksakal, 2019, s. 152) genel sanat ve kültür politikalarıyla fazlasıyla uyumludur. Nitekim Cumhuriyet'in ilanıyla aynı yıl yayımlandıktan sonra, Kemalist doktrinin temel metinlerinden biri haline gelen ve 1928'de Türkçeye çevrilerek Köy Enstitüleri'ne, okullara, askerlere, ev kadınlarına dağıtılan *Beyaz Zambaklar Ülkesinde*'yi okuduktan sonra bu kitapta anlatılanlardan etkilenen ve Finlandiya'yı görme kararı alan Şükûfe Nihal, *Finlandiya* (1935) kitabında, memleketi yüksek medeniyetler seviyesine çıkarmayı gaye edinmiş idealist bir bakış açısını yansıtır. Büyük imkânsızlıklara rağmen, pratik köycülük hamleleri ve verimli eğitim politikalarıyla birkaç on yılda medeni seviyeye ulaşan Finlandiya'da Anadolu kalkınması için hayati değerlerde örnekler bulan yazar, bu gezinin ardından Anadolu köylerine yönelik düşüncelerini diğer eserlerinde de sürdürür.

Millî Mücadele sırasında yaşanan trajik bir olaya dayandırarak kaleme aldığı ikinci gezi kitabı *Domaniç Dağlarının Yolcusu*'nda (1946) Şükûfe Nihal, İnegöl ve çevresindeki köylerin Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki genel durumunu verir. Bu defa, düşmana yardım ve yataklık ettiği için türlü zorluklarla ve tek başına büyüttüğü öz evladını kendi elleriyle öldüren bir anneyi bulmak için yollardadır: "Anadolu'muzun bilmediğim bir köşesini daha görecektim. Bir yurt kadınının kahramanlığını, yaşadığı yerleri, çevresindeki insanların ona ait fikirlerini, hatıralarını yakından tanıyacaktım. Kalbim eşini duymadığım bir heyecanla kabarıyordu" (Şükûfe Nihal, 2011, s. 19-20). Gezinin başında Anadolu'yu adım adım gezmenin ve eğitime dayanan bir kalkınma hamlesinin neferliğini üstlenmenin verdiği yüksek duyguları taşır. Ancak, yukarıda dile getirildiği gibi, Finlandiya gezisinde ülkenin köyden başlayan bir kalkınma hamlesiyle ilerleyebileceğine dair görüşlerinin haklılığına ikna olan sanatçı, Cumhuriyet'in ilanının üzerinden geçen çeyrek asra yakın sürede ulaşım, barınma, yeme-içme ve sosyal imkânların yetersizliği, kadınların taşrada gördüğü kötü muamele nedeniyle beklenen atılımın başarılmadığını çaresizlikle kabul etmek zorunda kalır. Ne var ki bu yolculuğun sonunda bundan çok daha büyük bir hayal kırıklığı yaşar Şükûfe Nihal. İstanbul'dan kalkarak Domaniç Dağları'nda ardına düştüğü hikâyenin devleti temsil eden yetkililer dâhil kimseler tarafından bilinmemekte, hatırlanmamaktadır: "O gün kahveye eski günleri görmüş birçok köylü daha geldi. Hepsini gördüm. Hepsinde o günlerden, ancak çorak birer hatıra kalmıştı. O zaman gönülleri kavuran kıvılcımlar küllenmiş, vatani koruma duygusunun yaptırdığı sonsuz fedakârlıklar taşkınlığını, önemini kaybetmiş, hatta unutulmuş bile!.." (2011, s. 48). Sanatçı, aynı kitapta, Millî Mücadele'nin gerçekleştiği topraklarda yapılan bir başka gezide buna benzer yaşadığı şaşkınlığı anlatır: 30 Ağustos zaferinin yıldönümünde Mehmetçiğin yattığı toprakları ziyaret ederken köylü kadınlara "Buraya niçin geliyorlar, tepeye niçin çıkıyorlar acaba?" diye sorar. Aldığı cevap sanatçıyı dehşet içinde bırakır: "Kimbilir? Biz ne biliriz? Türbe mi var, ziyaret mi var? Her yıl böyle akın akın gelip yukarı çıkarlar" (Şükûfe Nihal, 2011, s. 49-50). Cumhuriyet değerlerine duyarsızlığın bir örneği de sanatçının *Yalnız Dönüyorum* (1938) romanında görülür: Millî Mücadele'ye destek olmak için İstanbul'da Harp Öksüzleri Cemiyeti'ni kuran Yıldız ve Hasan çiftinin asıl amacı, yeni rejimin kendilerine aşıladığı Anadolu'ya geçerek köy kalkınması hayalini başarmaktır. Zaferden sonra Hasan'ın memleketine gittiklerinde Yıldız köyde aradığı ruhu bulamaz; Anadolu rüyası böylece sona erer. Romanın sonunda köydeki akrabalarının nobranlığı, Hasan'ın sahtekârlıkları nedeniyle tek başına İstanbul'a döner.

Millî Mücadele'nin verildiği topraklarda durum böyleyken, yüreği yeni rejimin ilkeleriyle çarpan, millî hislerle heyecanlanan bir Cumhuriyet kadını o yıllarda ülkenin "şekâvet, hıyânet ve isyan"larla (Özcan, 2021) anılan doğusunda çok daha karanlık manzaralar beklemektedir.

2.2. 'Terra Incognita'ya Yolculuk

"Fırsat buldukça her zaman Anadolu'ya koştum" diyen Şükûfe Nihal (2011, s. 36), 1949-1950 tarihlerini taşıyan şu yazılarını ardı ardına *Kadın Gazetesi* ve *Türkiye İktisat Macmuası*'nda yayımlar: "Doğu Yolları", "Palo'da Kadın", "Erzurumlu Nine", "Zaza Kadını", "Yurt Gezisi: Doğuda Ağaç ve Gölge İhtiyacı", "Doğuda Ziyaret Yerleri, Hurafeler, Kudret Helvası", "Köylü Kız Kardeş", "Erzincan Düşünleri" ilh. Yukarıda alıntılanan "Gezinin Önemi" başlıklı yazının hemen ertesinde okurla buluşulan bu yazıların, bizzat bölgeyi gezip görmüş birinin kişisel tecrübelerinin bir neticesi olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumda sanatçı, bu yazılarında belirttiği yerleri gezdiği sırada *Çölde Sabah Oluyor!* (1951) romanının hazırlıkları içinde olmalıdır. Nitekim sanatçının yakın dostu Adile Ayda edebi hatıralarında sanatçının kendisine anlattığı kadarıyla birtakım coğrafya ve tarih kitapları karıştırdığını, romandaki Kürtçe kısımlar için bu dili konuşan bir hizmetçiden yardım alarak yazdığını kaydeder (1984, s. 106).

Ne var ki Şükûfe Nihal'in söz konusu bölgeyi ziyareti yalnız 1949-1950 yıllarıyla sınırlı değildir. Kaleme aldığı biyografide sanatçının yatağa bağlı yaşamak zorunda kaldığı zamanlarda en büyük pişmanlığı olarak andığı ilk aşkı Osman Fahri'yle olan ilişkisine ayrı bir yer açan Argunşah, Osman Fahri'nin imkânsız aşkı Şükûfe Nihal'den uzaklaşmak için

Anadolu'nun ücra bir köşesine tayinini aldırıldığını; bir yıl süreyle Elazığ'da yaşadığı ağır yalnızlık ve buhran hâlinin başarı vadeden genç şairi intihara sürüklediğini anlatır. Bundan yıllar sonra, Osman Fahri'nin Elazığ'da kaldığı sürede ona arkadaşlık eden Mehmet Mevlûd (Özaydın)'dan bir mektup alan Şükûfe Nihal, Osman Fahri'nin yaşadığı yerleri görmek, onu tanıyanlarla görüşmek için Elazığ'a gider. Burada, onun yaşadığı evin bahçesine saçından bir parçayı gömer (Argunşah, 2011, s. 54). Şükûfe Nihal'in daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış İstanbul konulu şiirlerini Halide Nusret'e gönderilmiş mektuplar arasında bulan araştırmacı yazar/sahaf Ümit Nar, bu Doğu ziyaretlerine ek olarak, sanatçının Hamdi Başar'dan olan kızı Günay Alok'la beraber Bingöl'e gittiğini kaydeder (2022).

Bütün bunlar bir arada değerlendirildiğinde, Şükûfe Nihal'in monden çevrelere tıklıp kalmış çağdaşlarına kıyasla Anadolu'yu en ücra köşelerine kadar pek çok kez gezip gördüğünü, bu yerleri kimi zaman bir coğrafyacı kimi zaman bir sanatçı bakışıyla eserlerine konu ettiğini söylemek mümkündür. Örneğin, Millî Edebiyat'ın en önemli kadın yazarlarından Halide Edip'in, *Kalp Ağrısı* (1924) ve onun devamı olan *Zeyno'nun Oğlu* (1928) romanlarında mekân olarak kullandığı Diyarbakır'da bulunduğu dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Birkaç yıl ertesinde, Ağrı Dağı İsyanı'nı anlatan *Sevgim ve İstirabım* (1936) romanını yayımlayan Mükerrer Kâmil Su'nun biyografilerinde bölgeyi gördüğüne dair bilgi yoktur. Benzer biçimde, Ağrı'yı anlatırken “Gübreden yapıma evleri, bir katırın güçlülükle geçebileceği kadar dar ve çamurlu sokaklarıyla bu ortaçağ kasabası, belki hakedildiği zamandan beri görmediği tarihi günler yaşıyor”; “O havalinin, belki yaratıldığı günden beri, geceleri ışık yüzü görmeyen sırtları, birdenbire gündüz gibi aydınlanıyor” ve “Sokaklarda tek bir ışık yok. Şehir, ortaçağ esrarını taşıyan korkunç karanlıklar içine gömülmüş, esrarlı bir gece geçiriyor” (2019, s. 7, 15, 20) cümleleriyle kusursuz bir ‘terra incognita’ tasviri yapan Esat Mahmut Karakurt (*Dağları Bekleyen Kız*, 1934) ve Burhan Cahit Morkaya (*Dükkülerin Romanı*, 1934) gibi Kürt isyanları dolayımında aşk romanları kaleme alan erken Cumhuriyet döneminin en popüler yazarlarının ülkenin doğusuyla ilgili gezi, anı, fıkra türlerinde eserler veya kişisel deneyimi ortaya koyacak kayıtlar bırakmamış olmaları dikkat çekicidir. Bu örneklerden yola çıkılarak, Kurtuluş Savaşı yıllarında ve sonrasında ortaya çıkan Kürt isyanlarının erken Cumhuriyet dönemi yazarlarının epeyce ilgisini çektiğini; ancak bu ilginin Kürt kıızıyla Türk subayının ulus-devlet sembolizasyonuna matuf hiyerarşik bir aşk ilişkisi içinde birleştikleri hepsi birbirinin benzeri romanların masa başında yazımından öteye gitmediğini söylemek mümkündür.

Bu ara sonuca bağlı olarak, kuruluş yıllarında ülkenin doğusunun yazarlar ve aydınlar için bir ‘terra incognita’ veya ‘terra ignota’ olduğunu ileri sürmek mümkündür. Latince ‘bilinmeyen ülke’ haritası çıkarılmamış veya belgelenmemiş bölgeler için haritacılıkta kullanılan bir terim ilk olarak Batlamyus'un *Coğrafya* (M.S. yaklaşık 150) kitabında görülür ve Coğrafi Keşifler sırasında onun çalışmalarının yeniden keşfedilmesiyle 15. yüzyılda yeniden kullanıma sokulur. İlk haritalar dünyayı büyümlü ve büyük oranda karanlıkta kalmış bir yer olarak temsil eder. Örneğin, ilk haritaların temelini oluşturan güzergâh haritalarından bugüne ulaşan tek kaynak *Tabula Peutingeriana*, Hint Okyanusu'nu bir iç deniz olarak gösterse de yeni ticaret yolları arayan denizciler için devrinin tüm bilgi ve gözlemini aktaran eşsiz bir kaynak görevi görür (Löschburg, 1998, s. 22). Antik haritacılıkta ‘terra incognita’ terimi, ejderhaların ve diğer fantastik canavarların yaşadığına dair yaygın inanişâ göre, bilinmeyen ve bu nedenle korkulan keşfedilmemiş bölgeleri tanımlar (Goldin ve Muggah, 2020, s. 15). ‘Terra incognita’, aynı zamanda edebiyatta, yeni bir bilinç kazanmak için uzak diyarları ve rüya gibi deneyimleri keşfetmeyi amaçlayan, seyahatten ilham alan bir metafor olarak kullanılır. Seyahat deneyimleri, kültürel alışverişler ve uzak diyarların hikâyeleri, en eski zamanlardan beri kendini keşfetmeye adanmış seyyahların ve özellikle göçebe halkların hayal gücünü besleyegelmiştir. Bugün de modern yazarlar için yurt içi-yurt dışı seyahatlerin, şehirde-taşrada yapılan keşiflerin, uzun-kısa yürüyüşlerin önemini tartışmaya yer bırakmayacak kadar hacimli bir gezi edebiyatı külliyatı vardır. Türk edebiyatının en önemli gezi yazarlarından biri de bu makalede ele alınan *Çölde Sabah Oluyor!* romanının yazarı, şair ve coğrafyacı Şükûfe Nihal Başar'dır.

3. Cumhuriyet'in Şafağında: *Çölde Sabah Oluyor!*

Şükûfe Nihal kitap olarak yayımlanan son romanı *Çölde Sabah Oluyor!* da Cumhuriyet öncesinde ihmale uğramış ve ‘çöl’ hâline gelmiş Anadolu'nun Cumhuriyet'ten sonra üzerine güneşle aydınlık ve müreffeh bir yurda dönüşmesini anlatır. Roman, “Doğu ve Güneydoğu'yu Cumhuriyet öncesi ve sonrasıyla anlatmak suretiyle okuyucunun zihninde iki dönem arasında bir mukayese imkânı hazırlar. Cephede verilen ve kazanılan siyasî istiklal Savaşı'ndan sonra sıra cephe gerisinde verilen sosyal savaşa gelmiştir” (Argunşah, 2011, s. 326). Roman Bingöl'e bağlı Kiğı'nın köklü ailelerinden birine mensup Osman Hocagil ve onun küçük oğlu Adnan'ın hikâyesini anlatır. *Domaniç Dağlarının Yolcusu*'nda olduğu gibi, romanın başında baba-oğulun trajik hikâyesini öğrenen yazar Fahri Manas'ın hikâyesinin kişilerine ulaşmak için yaptığı yolculuğun anlatıldığı giriş kısmı ve dördüncü bölümlerdeki aktüel zamanı dışında tümüyle Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında geçer. Söz konusu üç bölüm romanın asıl vakasını meydana getirir. Osman Hocagil'in hikâyesine de yer ayırmakla birlikte romanın asıl eksenini Adnan'ın maceraları oluşturur. Adnan'ın, Osmanlı'nın son günlerinden başlayıp tek parti dönemi boyunca anlatılan hikâyesiyle Anadolu'nun geçirdiği köklü değişim verilmek istenir.

Birinci ve ikinci bölümler savaş şartları altındaki Anadolu'nun kan, gözyaşı, göçlerle perişan hâlini anlatırken üçüncü bölüm Cumhuriyet'in ilk yıllarını yansıtır. Dördüncü bölüm ise Anadolu'daki kalkınma hamlesinin dört bir yanda serpilen meyvelerini ortaya serer. Tren yolları, kompartımanlar, ekili tarlalar, dolgun başaklar, tarlalarda işleyen biçerdöverler, etrafta gezen ceylanlar bir zamanlar düşman işgali altında viraneye dönmüş Ceylanpınar'ın eski hâlini hayalde canlandırmaya izin vermez: “Yüzyıllardan beri verimsiz, insansız, ağaçsız korkunç çöl; bakınız, şimdi bir medeniyet alanı!” (Şükûfe Nihal, 1951, s. 200).

Genel yapısı bu şekilde kurulan romanın birinci bölümü, bir rutin içinde devam eden Hocagil ailesinin yaşamının gelen işgal haberi üzerine bir anda darmadağın olmasıyla açılır. Düşman, Erzurum ve Erzincan'ı geçerek Temran'a doğru ilerlemektedir. Köyün en bilge, ilim sahibi kişisi ve hocası olan Osman Hocagil yakın zaman içinde evlerinden, yurtlarından ayrı düşeceklerini anlayarak oğluna, “Henüz seni yetiştirecek zaman bulamadım. Sende çok ümidim vardı. Bu ümidim hakikat olamadan ben ölebilirim. Belki sen yaşarsın. Vatana, millete hayırlı ol!” (Şükûfe Nihal, 1951, s. 15). 1071'de Alparslan'la Horasan'dan gelen alperen soydan olan Osman Hocagil için oğlu Adnan'ın eğitimi birinci önceliklidir. Küçük yaşlardan başlayarak ahlaklı, örnek bir Müslüman olması için gerekli dini eğitimi vermiştir. Ancak Osman Hocagil'in asıl endişesi bozguna uğramış vatanın tekrar dirilmesidir: “Çocuğun yaşaması, yurdu kalkındırarak fikirlerini onun gerçekleştirmesi lâzım! Muhtemel bir felâketten hiç olmazsa o kurtulmalı!..” (Şükûfe Nihal, 1951, s. 39). Osman Hocagil bu kararla oğlunu Erzincan İdadisi'ne kaydettirir. Adnan bir yolcu kervanıyla Erzincan'a ulaştığında okulun kapalı olduğunu görür ve evine geri dönmek ister. Ancak, bu sırada Kığı işgale uğradığı için babasının izini yitiren Adnan'ın ülkenin ağırlıklı olarak doğu illerini (ve Halep'i) kapsayacak uzun yolculuğu böylece başlamış olur.

Söz konusu yıllarda yayımlanan romanlarda görülen Ankara'ya kadar olan bölgelerin (özellikle cephelerin yoğunlaştığı İnebolu-Kastamonu-Ankara hattının ve cephe gerisi olarak İstanbul'un) arka plan olarak kullanılması şeklindeki genel eğilimin aksine Şükûfe Nihal, hikâyesini merkeze nispeten uzak doğu illerinde kurmayı tercih eder. Sanatçı bir aralık başkahramanının yolunu babasının ölüm haberini aldıktan sonra bürokratik işler nedeniyle kısa bir süreliğine başkente düşürse de romanında esas olarak Erzincan-Adana-Diyarbakır üçgenini içine alan bölgeyi mekân olarak kullanır. Adnan savaş şartlarındaki zorlu arayışları sırasında 'pikaresk' roman estetiğine uygun olarak birbirinden bağımsız türlü maceralar yaşar. Soyulduğu da olur, aç kaldığı da. Fırtınanın ortasında ölmek üzereyken bulunarak getirildiği Kürt köyünde hayatının aşkını bulur. Burada bütün dedikodulara, aşiretin katı geleneklerine rağmen sevgisine sahip çıkmaya çalışır ancak başaramaz. Macerasının kendisini sürüklediği bir sonraki köyde ise *Yeşil Gece*'nin Şahin Hoca'sı gibi köyün ileri gelenleri ve din adamlarına karşı amansız bir aydınlanma mücadelesine girişir. Denebilir ki Adnan ancak bu sayfalarda karton bir tip olmaktan çıkarak sevip sevilen, ağlayıp gülen gerçek bir karaktere dönüşür.

3.1. Çölde Karanlık-Aydınlık Savaşı

Şükûfe Nihal'in gezi kitaplarının ele alındığı bölümde onun toplumsal kalkınmanın anahtarını köylerde gördüğüne; bu nedenle de bir “köylü aydınlanması” hayal ettiğine değinilmişti. *Domaniç Dağlarının Yolcusu*'ndaki “İşe Köyden Başlamak Lazım” başlıklı bölümde sanatçının geri kalmış Anadolu köyleri için derin kaygılar içinde olduğu, çareler üretmeye çalıştığı görülür. Bütün hayatını vakfettiğini belirttiği köy davasını bir memleket meselesi olarak değerlendiren yazar bu konuda her türlü fedakârlığa hazır genç, idealist bir köy öğretmeni gibi heyecanlanır:

Artık tâ çocukluğumdan beri her gün düşünüp birçok defalar yazdığım; ama fırsat bulup kendimin de yapamadığım bu şeyler, içimi yakan bir hasrettir. Şu kara sıralarda oturacak yavruları insanlığa, *Türk milletine yaraşır bir kalıba dökülebilmek* genç öğretmen için hayırlı bir zevk olmaz mı? (Şükûfe Nihal, 1951, s. 61)

Bu soru, ulusal bilinci demir ocağında işlenecek hammadde olarak gören James Joyce'un *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi* (1916) romanında başkahramanına söylediği, “ruhumun nalbantında soyumun yaratılmamış vicdanını dövmek için” (2015, s. 321) ifadesini hatırlatır. Gerçekten de ulus-devletlerin ortaya çıktığı 19. yy. sonu ile 20. yy. başında sanatçılar ve aydınlar mensubu oldukları halklara ulus bilinci aşılamak, onları kalkındırmak için toplumsal bir rol üstlenirler. 1900'lü yıllardan itibaren köyün önemini kavrayan hükümetler, İngiltere'de “Back to the Land” (Toprağa Geri Dönüş) hareketi ve Türkiye'de Çiftçinin Topraklandırılması Kanunu gibi düzenlemeleri gündemlerine alırlar. Tarımsal üretim ve zirai kalkınma yoluyla köylünün toprağa bağlanması, bu yıllarda ulus ve vatan inşasını kapsayan bu sürecin önemli bir parçası olarak görülür. Toprağın vatanlaşması ve mekânın uluslaşmasının köydeki ayağının öncelikli olarak tarımsal reformla başarılacağı düşüncesiyle Türk köylüsü topraklandırılmış, zirai kredilerle desteklenmiş, tarımda makineleşmenin önü açılmıştır.

Çölde Sabah Oluyor!'un son sahnesinde günün ilk ışıklarıyla işlemeye başlayan biçerdöverler “*düşmanı yenmeye koşan tanklar gibi, sıra sıra dizilmiş(tir)*” (Şükûfe Nihal, 1951, s. 206). Benzetmenin savaş meydanı metaforu üzerinden yapılması, sanatçının bütün bu sahneyi kurarken tasarladığı ‘aydınlık-karanlık’ arasındaki bitmez mücadelede zirai faaliyete, daha

geniş ifade edilecek olursa çalışmaya, üretmeye biçilen değeri göstermesi açısından önemlidir: “Fahri Manas’ın gözleri başının üstünde dalgalanan muhteşem renk şehriyinine daldı ve yanbaşındaki öz vatan çocuğunun gözleri, toprağın altın tellerle dokunmuş örtüsünde gülümseyerek dolaştı: Çölde sabah oluyordu!..” (Şükûfe Nihal, 1951, s. 207) Bir zamanlar kuru, verimsiz, güneşin altında tutuşan, çölleşmiş topraklar, şimdi Cumhuriyet’in hamleleriyle birer mamureye dönmeye başlamıştır.

3.2. “Orada Bir Köy Var Uzakta”: Erken Cumhuriyet Edebiyatında Köy Romantizmi

Adnan’ın hem duygusal eğitimi hem düşünsel gelişimi açısından romanda esas dönüşüm noktası görevi gören yerler şehir merkezleri değil, köylerdir. Bunun böyle olmasında, yukarıda değinilen Şükûfe Nihal’in köyden başlayan bir kalkınma hamesine inancının etkili olduğu iddia edilebilir. Dönemin yazarları, aydınları arasında köye yönelik bir farkındalığın geliştiğini söylemek de mümkündür. Dönemin en önemli romanları kabul edilen *Çalığışu* (1922), *Vurun Kahpeye* (1926), *Yeşil Gece* (1928), *Yaban* (1934) Cumhuriyet değerlerinin esas mücadele alanın köy olduğu gerçeğinin Türk yazarları arasında genel bir kabul gördüğünün delilidir. Nüfusun yüzde sekseninden fazlasının köylerde yaşadığı bir dönem için bu eğilimin doğru bir tespitin sonucu olduğu ortadadır. Her şeyden önce, Cumhuriyet’in ilanıyla beraber iktidarı ele geçiren bürokrat ve asker kesimle kırsal kesim arasında paradigma farklılığından doğan bir kopukluk vardır. Osmanlı-İslam mirasını reddetmiş, yüzünü Batı’ya dönmüş, ulus-devletçi, milliyetçi, rasyonalist, Batılı bilim, teknik ve sanatı önceleyen yönetici kadronun yaratmak istediği niteliklere sahip, en azından bu yolda ilerlemeye hevesli bir toplumun ortaya çıkması için bütün imkânlar seferber edilir. Ramazan gecelerinde geleneksel Karagöz, meddah ve ortaoyunu gösterilerinden başka eğlencesi olmayan halkın ayağına mezkûr *Mete*, *Attila* gibi Türk-İslam tarihinin üzerinden atlayan modern oyunlarla bu yıllarda gidilir: [Ş]ehir ve kasabalarda kurulan kasabalarda toplu bir halde bulunmalarından istifade ederek program dairesinde köylü geceleri tertip edilmiş ve muntazaman verilmekte olan temsiller, müsamereler ve millî oyunlardan istifade ettirilmiş ve çaldırılan *halk sazları* ve söylenen *halk şiiirlerle* tenvir edilmiş(tir) (C.H.P. (y.t.y.) s. 15)

Toplumun edebiyat, sahne sanatları ve güzel sanatları ürünleriyle dönüştürülebileceğine dair inanç, entelektüel kadro içindeki kültür insanlarının ortak kanısıdır. Halil Fikret Kanad, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu gibi köycülüğü memleket meselesi haline getirmiş aydınlar, pedagoji, köy okulları ve halk terbiyesi konularında bugün de dikkate alınmaya değer araştırma ve yayım faaliyetlerine imza atar. Bu entelektüel birikimin sonucunda Köy Eğitim Kursları (1936), Köy Enstitüleri (1949) açılır. Ne var ki düşünsel/altyapısal olarak şehre ait bütün bu sanatsal ürün ve performanslarda toplumun ağırlıklı kesimi köylü kendini bulamaz. Bu çerçevede, siyasal söyleme de geçen, ‘halka rağmen halk için’ düsturuyla hareket edilerek halktan alıp halka gidecek, her şeyiyle halkın içinde bir aydın modelinin icadı yine bu yıllara rastlar (Cantek, 2001, s. 189). Özellikle dönemin popüler yazarlarının romanlarında yarattıkları idilik/romantik olduğu kadar ütöplast köy imgesinde bulmak mümkündür: “Köy denince mutlak gözümüzün önüne kıyıları söğütlerle gölgeli, güneş ışıkları altında pırıl pırıl yanan derecikler gelir (...) Ocaklarından çıkan tezek kokularına ve hayvancıklarına pek yakın toprak odalarda yaşayan o cana yakın, zengin gönüllü inşaları az çok tanırım” (Su, 1943, s. 34). Peride Celal aynı yaklaşımdan hareketle şehirle köy arasında bir değerler kıyaslamasına girişir:

İnsanın hayata karşı cesur, kanaatkâr ve nihayet kolay mesut olması için Anadolu’yu görmesi muhakkak lazımdır. Bilhassa biz İstanbullular... burada zevk sandığımız, birçok saçmalıklara bağlanıp, eline her verilen oyuncağı kıran ve sonra yenisi için ağlayan şımarık çocuklara benziyoruz. Orada ise, insanların, hayatı, bizden çok daha başka, çok daha iyi anlayışları olduğu muhakkaktır. Onlar nasipleri olan şeyle kanaat etmesini, ona bağlanmasını biliyorlar. Allaha yalvardıkları zaman, daha çoğu için değil, fakat ellerindekinin muhafazası için yalvarıyorlar. Tabiattan uzaklaştıkça insanların karakterleri bozuluyor (1947, s. 56).

Anadolu’ya dair bu romantik iyimserlik, aşırı idealize edilmiş bir mekân tasavvurunun ve memleket mistifikasyonunun bir sonucudur. Bir karınca kolonisi kadar uyumlu, doğal ve sade yaşayan, kışı atlatmasına yetecek kadarından fazlasını istemeyen ve en önemlisi, köyünde oturan Anadolu insanı tasavvuru yönetim kadrolarınca amaçlanan sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitleye uygun olduğu için edebiyatta da sıklıkla işlenir. Erken Cumhuriyet yılları için düşünülecek olursa, sanayileşmemiş, yeraltı ve yer üstü kaynakları bugünkü kadar yıkıma uğramamış, nüfusun büyük kısmının kırdan yaşadığı pre-kapitalist bir toplumun aydınları arasında şehir hayatının, Sanayi Devrimi’nin en yoğun biçimde yaşandığı İngiltere gibi ülkelerdekine benzer bir romantik tepki uyandırmış olması son derece ilginçtir ve bugün de edebiyat sosyolojisi açısından izaha muhtaçtır. 1930’lu yıllarda köy meselesinin Cumhuriyet aydınları arasında hem ilgi hem endişe kaynağı olduğunu ileri süren Karaömerlioğlu, bu ilginin aydınlar arasında gitgide yayılan köycü söylemde gözlenebildiği kaydeder:

Köycülük bir ideolojik ve pratik söylem olarak Halkevleri faaliyetlerinde, yayınlarda, Köy Enstitüleri deneyiminde, toprak reformu bağlamındaki tartışmalarda izlenebiliyordu. (...) Türkiye’de köycülüğün entelektüel tarihini daha iyi anlayabilmek için edebiyattaki köycü eğilimleri de gözardı etmemek gerekir. (...) Cumhuriyet’in ilanından sonra köye

yönelik edebî eserlerin sayısında bir artış olmuştur; ancak 'köy edebiyatı' denen akım asıl olarak tek-parti döneminde değil, daha çok 1950'den itibaren ivme kazanacaktır (2014, s. 151-153).

1950 yılı Türk entelijansiyası için bir büyübozumu ânıdır. Köy Enstitüsü çıkışlı bir yazar olan Mahmut Makal'ın köy yaşamını gerçek kesitlerle aktardığı *Bizim Köy* (1950) romanı dönemin bürokratları ve yazarları üzerinde bir şok etkisi yaratır. Dönemin tipik entelektüel simalarından Ahmet Emin Yalman romanla ilgili olarak, "Biz bugüne kadar Türk köyünü görmedik ve bilmedik. Edebi ve siyasi hayatın yarattığı suni köy hayalimizde yer etti. Mahmut Makal'ın yaptığı yapan idealist köy gençleri daha evvel çıksaydı ve derdini millete duyurmayı bilseydi, milletimiz köye karşı herhalde bu kadar uzak ve alakasız kalmazdı," (aktaran Aksakal, 2019, 158) itirafında bulunur. Yine aynı yıllarda Anadolu'nun farklı köşelerinden *Cumhuriyet*'e sıra dışı röportajlar, duyulmamış görülmemiş memleket manzaraları gönderen Yaşar Kemal'in ortaya koyduğu gerçekçi tablo, Cumhuriyet modernleşmesinin büyük şehirler dışında hemen tümüyle başarısızlığa uğradığını aydınlanma neferlerine tüm acılığıyla gösterir.

Tüm romantikliği ve iyimserliğine rağmen, yukarıda değinilen gezi kitabı *Domanıç Dağlarının Yolcusu*'nda bile Şükûfe Nihal'in Anadolu izlenimlerinde Kemalist kanon içinde kabul edilen yazarlar kadar iyimser olmadığı söylenebilir. Sanatçı, bu dönemde ülke realitesiyle bir yüzleşme içindedir ve Anadolu köylüsünü vahim bir dejenerasyon içinde değerlendirir. Davet edildiği köy eğlencesinde gördüğü beceriksizlikler, doğru düzgün bir köy türküsü söyleyemeyen köy kadınları onu büyük bir hayal kırıklığına uğratar: "Eyvah, köy bu kadar mı ruhundan kaybetmiş? Köy bu kadar mı maddleşmiş? Orada bir hayal didinmesinden başka bir şeyler kalmamış mı? Ne ruhlarda bir ince ürperti, ne dudaklarda titreten bir nağme..." diye düşünen yazar, bir başka sefer yolda rastladığı köy kadınlarının türküsü, mani gibi şeylerle ilgilenmeyip kendisine ayakkabı fiyatlarını sorduklarını anlatır: "Köyde yalnız didinmek var. Ruhlar kuraklaşmış, şiirin, müziğin sesi durmuş" (Şükûfe Nihal, 2011, s. 67, 81). Yazar, zihninde yarattığı, maddiyata aldırmanın, bütün gün kırlarda kaval çalan, manzara karşısında uyuklayan köylü imajının gerçek hayatta bir karşılığının olmadığını görür. Türk aydınının bir türlü baş edemediği 'Yaban sendromu'nun bir başka örneğidir bu.

Erken Cumhuriyet döneminin köy imajı, Türk edebiyatının ilk köy romanı kabul edilen Ahmet Mithat Efendi'nin *Bahtiyarlık* (1885) adlı eserinden başlayarak romantizmin etkisi altındadır (Sağlam, 2014, s. 1220-1221). Ulus-devletçi söylemle birleştirilerek yeniden üretilen bu algı, Osmanlı döneminde Anadolu'nun ihmale uğradığı, Türk köyünün ve Türk köylüsünün ancak Cumhuriyet'le hak ettiği yere geldiği savını işler. Oysa 1950'lere gelindiğinde, yukarıda zikredilen sebeplerle, bir bahtiyarlık mekânı olarak köy algısı çöker. *Çölde Sabah Oluyor!* Türk edebiyatının çıplak köy gerçekliğine yöneldiği, aydınların zihinlerinde toplumcu gerçekçi bir kırılmanın yaşandığı kritik dönemde yayımlanır. Her bakımdan Cumhuriyet öncesiyle Cumhuriyet sonrası arasında bir karşılaştırma yapmayı amaçladığı anlaşılabilir romanında Şükûfe Nihal, Cumhuriyet aydınlarının sorgusuz sualsiz savundukları tezlerin aksine, Osmanlı döneminde Anadolu'nun ebedi ve mutlak bir çöküş içinde olmadığını ima eder.

1550 yılı kayıtlarında "Derman", 1902 yılı kayıtlarında "Tarman" ya da "Terman", 1916 yılı kayıtlarında ise "Temran" olarak geçen, romanda Adnan'ın yolculuğunun başladığı ve bittiği köy olan Temran (bugünkü adıyla Bağlıpınarı), bu karşılaştırmayı ortaya koyduğu için önemlidir. Adnan, savaştan sonra baba ocağına geri döner ve "daha birkaç yıl önce; bağları, bahçeleri, şirin evleri, konakları; muntazam yolları, pınarları, dereleri, değirmenleri, dükkânları olan (...) Etem Pertev Paşa gibi, Sait Bey gibi kıymetli edip ve şairleri yetiştiren (...) Kocaman camileri; tarihteki Türk büyüklerinin, Akkoyunların alâmeti olan koyun başı heykelli mezarları, kitabeleriyle bağlarında bir tarih saklayan Temran" (Şükûfe Nihal, 1951, s. 158) köyünün içler acısı hâlini, babasının son nefesini verdiği evin yıkıntılarını gördüğünde hıçkırıklara boğulur. Buradaki tarihsel referanslar son derece önemlidir: Asırlar boyu düzen ve refah içindeki Anadolu topraklarının imparatorluğun çöküşüyle beraber yaşanmaz hâle geldiği söylenir. Türlü zorluklara katlanılarak dönülen yuvada bulunan şey bir avuç kül ve tozdur. Ermeni ve Rus işgalleri sonucunda Anadolu'nun doğusunun hemen tamamına bu manzara hâkimdir ve bayındırlık yolunda Cumhuriyet'i zorlu bir mücadele beklemektedir.

Bunun gibi, anlatı zamanında ilanının üzerinden çeyrek asır geçen yeni rejimin bürokratik sorunlarla boğuştuğu görülür. Devlet kadrolarına atamalarda ve resmi işlerde görülen usulsüz uygulamalar tüm hızıyla devam eder. Adnan başlarda ses çıkarmasa da ahlaki ve idealist tutumu nedeniyle Erzurum tren işletmesinde gördüğü adam kayırma, hırsızlık ve yolsuzluklara karşı mücadeleye girer; bu da kötü niyetli amirlerinin soruşturmalarına ve en sonunda görevinden uzaklaştırılarak Ankara'ya tayin edilmesine neden olur. Meslek hayatı boyunca kurslar alarak, dil öğrenerek kendini geliştiren Adnan, kâtip olarak çalıştığı ve yeryüzünde bir cennete dönüşmesi için çabaladığı son görev yeri Ceylanpınar'da da iş bilmez müfettişin gadrine uğrar (Şükûfe Nihal, 1951, s. 205). Açıkça görüldüğü gibi, Şükûfe Nihal'e göre Cumhuriyet'in bir diğer mücadele alanı yolsuzluk ve liyakatsizliktir ve bu iki örneğin gösterdiği üzere o, resmi söylemi yeniden üretmekle görevli çağdaşlarının eserlerinde tekrarladıkları birtakım ön kabulleri sorgulayan bir yazardır.

3.2.1. Eğitim Seferberliği: Danişment

Adnan'ın yolculuğunda, Campbell'ın, kahramanın olgunlaşması yolunda en önemli aşamalardan biri olarak belirlediği "sınavlar ve düşmanlar"la (2019, s. 93-102) dolu bir diğer önemli durak, bugün Adana'ya bağlı bir mahalleye dönüştürülmüş olan Danişment Köyü olur. Köyün mektep hocası ve aynı zamanda imamı, müezzini, ölü yıkayıcısı Hüseyin Ağa hayatını kaybedince dini görevlerini ifa etmekte zorlanmaya başlayan köylüler Adana'dan bir hoca getirmek için türlü yollar denerler. Ancak hem yetişmiş insan bulmak zordur hem de kimse köyde görev yapmak istemez. Bir tesadüf sonucu köyün muhtarı Ahmet Ağa bir namaz sonrası tilavetinden etkilendiği Adnan'ı köyüne davet eder. Buraya adımını atar atmaz kolları sıvayan Adnan, ilk iş olarak çocukların düzgün bir eğitim almalarını sağlamaya çalışmaya başlar. Çünkü çocukların okulda hiçbir şey öğrenmedikleri; açıktan rüşvet usulüyle ilerleyen yozlaşmış bir düzen kuruludur. Köydeki bozuk eğitim sistemi şu cümlelerle anlatılır:

Çocuklar hiç okuma yazma öğrenmemişler, Kuran'ı bile güç söküyorlardı. Kendisinden önce köye gelen hocalar, çocukları teamül ve usul göre, okutuyorlarmış; elifbeyi heceletmeyi öğrettikleri zaman, bir bahşış alırlarmış; (ebced)e geldikleri zaman bir ikinci bahşış; (süphaneye)ye gelince bir üçüncü; (amme)ye gelince bir dördüncü, (elem tere)de bir beşinci... Böylece bahşışleri vere vere çocuklar cüzlerin birinden öbürüne atlar; fakat asla bir şey öğrenmezlermiş. Hocaların maksadı öğretmek değil bahşış koparmak ve bir an evvel ceplerini doldurup köylerine dönmek!.. (Şükûfe Nihal, 1951, s. 148).

Adnan ilk haftasında raflarda dizili Amme ve Tebâreke cüzlerini toplayıp bir tarafa kaldırır. Harfleri tek tek beyaz kâğıtlara yazarak öğretmeye koyulur. Bu sayfalar yetersiz kalınca kurum, isi ve yumurtadan bir harç hazırlayarak geniş bir tahtayı boyar ve bunu duvara asar. Böylece dönemin modern eğitim kurumlarındaki gibi, dersler tahta karşısında işlenir. Derslerden eline biraz para geçince *Karagöz* ve resmi ideolojinin önemli yayın organlarından *Vatan* gazetelerine abone olur. Bu gazetede Ubeydullah Efendi'nin bir ayetle bir hadisi birlikte ele alıp yorumladığı köşesindeki yazıları kullanarak köylünün hurafelerden kurtulmasını, dini doğru anlamasını amaçlayan vaazlar verir. Cami kısa sürede cemaatle dolup taşar ancak bir gün Payas kazası vaizinin "Bu genç hocanın sakalı yok! Sakalsız bir imamın ardında namaz kılmak, onun va'zını dinlemek caiz olmaz!" (Şükûfe Nihal, 1951, s. 150) sözleri üzerine görevden alınması için köyün ileri gelenleri tarafından dilekçe hazırlanır ve Adnan kısa süre içinde işsiz kalır. Adnan'ın görevden alınmasına götüren sürecin asıl nedeni ise, köyün yaşlılarından birinin, "Biz seni çocuklarımıza din, diyanet öğretesin, Kur'an okutasın, diye getirdik buraya. Sen (a)dan, (o)dan başladın (...) Bunu öğrenip de ne yapacak çocuklar?" (Şükûfe Nihal, 1951, s. 151) sözleriyle ortaya çıkar. Uyguladığı modern ve din dışı eğitim onu halkın gözünde *persona non grata* yapmıştır.

Köyden sürülen Adnan, Adana valiliğine gider, valiyi bulamaz. Özel kalemde, "Kimbilir köylüye ne yaptın?" suçlamasıyla karşılaşır; sesini duyurmak için yerel bir gazete olan *Türk Sözü*'ne bir şikâyet mektubu yazar. İlerici bir aydın olan gazetenin başyazarı Ferit Celâl Bey'in de desteğiyle yazının yayımlanmasından iki gün sonra Adnan jandarma eşliğinde köye muzaffer bir kumandan edasıyla geri döner. Cami ilk günlerde boş kalır, ancak jandarma mülazımının, "Eski talebenin hepsi mektebe gelecek. Hastalıktan başka hiçbir sebep, mektebe gitmelerine mâni olamaz. Köy bekçisi ve müezzin, muallimin emrinde olacak. Adnan'ın imamlığına uymak istemiyenler, namazlarını evlerinde kılabilirler" (Şükûfe Nihal, 1951, s. 151) şeklindeki tembihi nedeniyle çocuklar okula eksiksiz devam eder. Kısa zamanda okuyup yazma öğrenerek köyün, köylünün ufkunu genişletirler. Çocukları sayesinde büyüklüklerin de gözü açılır. Adana'dan getirdikleri gazeteleri çocuklarına okutarak memleket ve dünya ahvalinden haberdar hâle gelirler. Adnan, eğittiği çocuklar eliyle köyde bir zihniyet dönüşümü yaratmayı başarmıştır.

3.2.2. 'Öteki'nin Topraklarında: Halikan

Adnan babasının peşinde sürüklenerek geldiği Kürt köyü Halikan'da da kız çocuklarına ders verir. Adnan'ın gelişinden önce Adnan'ın eniştesi bu köyde hocalık yapmıştır. Köydekiler onun sayesinde okuyup yazmayı öğrenmiş, Türkçeyi ilerletmişlerdir. Kız kardeşinden bütün köy memnun kalmıştır. Onların kardeşi olduğu için Adnan'ı da aziz bir misafir kabul ederler. Gerçi Adnan, Halikan'a gelmeden önce, evinde yatıya kaldığı, "kürtçe mi, ermenice mi, çince mi olduğu anlaşılmayan bir türkçe"yle konuşan bir adamın tacizine uğramış; Urfa yolunda kendisine yanlış tarif veren, akşam olunca da yolunu kesen Kürtlerin elinden zor kurtulmuştur (Şükûfe Nihal, 1951, s. 67; 121). Ancak evlerinde yatıp kalktığı ailenin içinde Adnan'ın Kürtlerle ilgili düşünceleri kökten değişir. Küçük bir çocukken Holhol mektebinin önünden geçen Kürt kadınlarına laf atan Adnan'ı, "Kimseyi tahkir etmeyelim, oğlum, onlar da bizim gibi insanlar!" (Şükûfe Nihal, 1951, s. 131) şeklinde uyarın babasının sözlerini yeniden hatırlar. Halikan'a gelirken donmuş bir halde köylüler tarafından bulunduğu fırtınalı günde Kürtlerin kendisini öldürmesinden endişe eden Adnan, aradan geçen kısa zamanda fikirlerini tümüyle değiştirir: "Şimdi haftalardan beri görüyordum ki, gerçekten bu Kürtler fena insanlar değil. Kendisine, evlâtları kadar şefkat gösteriyorlar, haline, onunla beraber ağlıyorlar. Ahlâkları her alanda öyle mert ki!.." (Şükûfe Nihal, 1951, s. 131). Ancak

Adnan'da esas dönüşümü yaratan Meryem'le yaşadığı aşk olur. Aradan yıllar geçmesine ve Adnan'ın evlenip çocuk sahibi olmasına rağmen mutsuz sonla biten bu aşkın tek yadigarı Kürtçe şarkıyı romanın sonunda Meryem'e çok benzeyen bir Kürt güzelini gördüğünde mırıldandır. Fahri Manas, hikâyesinin peşine düştüğü Adnan Hocagil'i şarkı sayesinde tanır. Şarkının sözleri şöyledir:

Dilberek mun dî bihavda

Ru veki bedrâ şefakta

Ez kirem divan-ü sevda

Derdâ ki be lomeye (Şükûfe Nihal, 1951, s. 131).

Roman içinde (farklı yazımlarla ve her defasında hatalı biçimde) birkaç defa tekrarlanan bu Kürtçe şarkı yukarıda Adile Ayda'nın anılarında Şükûfe Nihal'in bir Kürt hizmetçiye tercüme ettirdiğini söylediği kısım olmalıdır. Meryem'in dilinden eksik etmediği şarkıyı Adnan merak edip öğrenmek ister. Meryem gizli bir mektup yazarak şarkıyı ve tercümesini ona öğretir. Şarkının tercümesi ise şöyledir: "Bir güzeli rüyada gördüm. Yüzü, şafakta bedir halinde ay gibi; beni divane, sevdalı etti. Kapanmıyacak bir derttir bul!" (Şükûfe Nihal, 1951, s. 131). Meryem'le Adnan arasındaki aşk büyüyüp bütün köyde duyulunca Adnan'ın başka bir evde yaşamasına karar verilir. Çok geçmeden de Kürt beylerinden zengin bir akrabanın oğlu Meryem'e talip olur. Aşiret büyüklerin müdahalesiyle evlilik kararlaştırılır. Bu durumda iki aşık kaçmaya yeltenirlerse de başarısız olurlar ve Adnan aşkını kalbine gömerek Beydağları'nın yolunu tutar. Bu kırık aşk hikâyesinde Meryem'in ailesi aşiret geleneklerine aykırı olduğu halde iki gencin kavuşmaları için ellerinden geleni yaparlar, kaçmalarına yardım ederler. Diğer yanda Adnan'ın ailesi, aradan on yıl geçmiş olmasına rağmen, böyle bir evliliğe ihtimal dahi vermek istemediklerinden Halikanlılardan haber aldıkları ve Meryem'in hâlâ evlenmediğini öğrendikleri halde onun hakkında Adnan'a bir şey demezler: "Çünkü ablası da, kardeşi gibi yüksek aileden bir gencin bir Kürt kıızıyla evlenmesine razı değildi. O gün için fakir bir genç olsa da, ailesinin her tarafta tanınmış şerefli bir adı, ve kendisinin de belki büyük bir istikbali vardı" (Şükûfe Nihal, 1951, s. 177) şeklindeki düşünceleri, sınıfsal olduğu kadar ırksal ayrımcılığı ortaya koyar.

Erken Cumhuriyet döneminde, yönetici kadronun ulus-devlet inşası sürecinin önünde gördüğü en büyük iç tehdit Koçgiri İsyanı'ndan (1920) itibaren Kürtler olur. Çok dilli, çok kültürlü, feodal yapının egemen olduğu Doğu illeri söz konusu dönemde Ankara için kelimenin gerçek anlamıyla bir '*terra malum*' (kötülük diyarı)'dur. Yeni rejimin sekülerizasyon ve Türkleştirme/Türkçeleştirme programlarını güvenlikçi politikalarla uygulama konusundaki kararlılığı, ulus-devlet kurumlaşmasının ve modernleşme pratiklerinin ülkenin batısına göre nispeten ulaşmadığı, geleneksel yapının korunduğu bu illeri, söz konusu yıllarda düşük yoğunluklu savaş alanlarına dönüştürür. Cumhuriyet'in ilanından 1937 tarihli Dersim İsyanı'na dek büyük küçük yirmiye aşkın isyanın eşlik ettiği bu süreç, Kürtçe, Ermenice vb. dillerdeki yer adlarının devlet eliyle değiştirilmesi, "Vatandaş Türkçe Konuş" (1928) gibi kampanyaları ve tedip/tenkil/temsil gibi bir dizi olağanüstü hâl uygulamayla sonuçlanır. Bu durum edebiyatta da karşılığını bulur. Kürtlerin erken Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında nereyse bir kural olarak barbar ve isyancı 'ötekiler' olarak temsil edildiği *Zeyno'nun Oğlu* (1928), *Dağları Bekleyen Kız* (1934) *Bir Şüphenin Romanı* (1934), *Sevgim ve İstirabım* (1936) gibi romanlar kaleme alınır. Durum böyleyken Şükûfe Nihal'in *Çölde Sabah Oluyor*'da, roman yayımlandığı yıllarda ününün zirvesinde bir yazar olan ve milletvekilliği yapan Esat Mahmut Karakurt'un "çapulcu", "eşkıya çetesi", "hırsız", "vahşi" (2009, s. 13, 24, 34, 87) dediği insanların diline yer vermesi kayda değer bir tercihtir. Anonim olması kuvvetle muhtemel bu Kürtçe şarkıyı romanında kullanan sanatçının iki dünya savaşı arası ülkeyi etkisi altına alan ırkçı düşüncelere itibar etmediğini gösterir.

Bunun yanında, Şükûfe Nihal'in *Çölde Sabah Oluyor*'daki tercihlerinin onun coğrafyacı kimliğini ilgilendiren bir yönü de vardır. Önceki bölümlerde değinildiği gibi, 1941 tarihli ilk Coğrafya Kongresi'nin ardından yerel dillerdeki yerleşim birimlerinin adlarının değiştirilmesi uygulaması başlar. Ancak bunun erken tarihli bir örneği Dersim adının kullanım dışına çıkarıldığı Tunceli Yasası'dır (1935). Bu tarihten sonra resmi belgelerde, basılı medyada, ders kitapları ve edebiyat ürünlerinde standart olarak Tunceli adı kullanılırken bir coğrafyacı olarak Şükûfe Nihal'in "Dersim" ifadesini tercih etmesi son derece ilginçtir. Düşman birliklerinin Temran'a hızla yaklaştığı haberinin alınması üzerine köy meclisinin toplanır ve hangi yöne göç edileceği tartışılır: "Karar vermek güç! Garba doğru gidilse, karşılığımıza (Dersim)liler çıkar. Cenuba inseler, Ermeni çetelerinin içerilere doğru sarktıkları söyleniyor; bir baskına uğramak tehlikesi var" (Şükûfe Nihal, 1951, s. 23). Buradaki ifade olası bir tehdit olarak algılandıkları anlaşılan bölge halkının düşman kimliğini vurgulamak için "Dersim" şeklinde bırakılmadıysa yazarın resmi söylemle eseri arasına mesafe bırakmak istediği iddia edilebilir. Bu savı destekleyecek şekilde, romanın yayım tarihi itibarıyla değiştirilmiş olan Zermek (Yeldeğirmeni), Temran (Bağlarparını), Silbuz (Sülbüs), Holhol (Yayladere), Haçatur (bugün de aynı) (Önen ve Ceyhan, 2011, s. 583-638) gibi Ermenice yer adlarının da romanda olduğu gibi bırakıldığı görülür. Bu bakımdan, Darülfünun'dan mezun ilk kadın coğrafyacı olarak Şükûfe Nihal'in yüzyıllardan beri bölge halkları tarafından kullanılagelen kadim adlara sadık kalması, böylelikle resmi toponomiye

sanatının dışında tutması, Ülken'in daha önce değinilen 'olgu inancı'na (milliyetçilik) değil, 'ideal inancı'na (hümanizm) uygun bir tavidir.

Sonuç

Darülfünun'dan mezun ilk kadın coğrafyacı olan Şükûfe Nihal Başar'ın edebiyatında insan-mekân ilişkisinin önemli bir yeri vardır. İstanbul'un önemli okullarında coğrafya öğretmenliği yapan, Halkevleri'nin Köycülük şubesinin aktif bir üyesi olan sanatçı kurum tarafından düzenlenen sayısız geziye katılarak Anadolu'yu gezip tanıma şansı bulur. Gezinin yurt sevgisi aşıladığını ve sanatçılara aradıkları ilhamı verdiğine inanan sanatçı, yaptığı gezilerin sonucunda ortaya çıkan ve bugün de Türk gezi edebiyatının özgün örnekleri arasında yer alan *Finlandiya* (1935) ve *Demaniç Dağlarının Yolcusu* (1946) kitaplarını yazar. Toplumcu endişelerle yazdığı roman ve şiirlerinde toplu bir kalkınma hamlesi içinde görmeyi hayal ettiği Anadolu'yu farklı yönleri ve köşeleriyle ele alır. Finlandiya gezisinde gördüğü ekonomik büyümenin bir benzerinin Türkiye'de başarılabilmesinin yolunun köylerden geçtiğine ikna olur. Cumhuriyet'in kalkınmacı, Batılılaşmacı projelerinin taşradaki uygulamaları olarak ortaya çıkan köycülük düşüncesini savunur.

Dönemin aydın ve yazarları arasında çokça destek bulan köycülük, Anadolu köylüsünün kalkınmasını, gelişmesini amaçladığı kadar yeni rejimin sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle olarak gördüğü halk tabakaları arasında çatışma yaşanmaması için üretilmiş, köylü nüfusu köyde tutmaya yönelik bir argümandır. Buna uygun olarak, bu dönemde kaleme alınan edebiyat eserlerindeki romantik iyimserlik köyü ve köy hayatını yüceltirken şehir hayatının doğaya ve insan özüne kopuk yapısını öne çıkarır. Ülkenin en uzak köşeleri hakkında bu yerleri hiç görmeden yazılmış bu romanlar, özellikle Kürt isyanları karşısında alınan zaferleri işleyerek Kurtuluş Savaşı sonrası ihtiyaç duyulan millî motivasyon ve birlik-beraberlik duygularını pekiştirmeyi amaçlar. Türk entelijansiyası 1950'li yıllardan itibaren Köy Enstitülü yazarların kalemlerinde ifşa edilen köy gerçekliğiyle şaşkına döner ve elitist tutumuyla hesaplaşmak zorunda kalır.

Diğer yanda, sanat hayatının ferdi romantizm etkisi altındaki ilk safhasının ardından millî romantizme yönelen ve özellikle 1940'lı yıllardan itibaren ciddi bir dönüşüm geçirerek memleket meselelerine eğildiği görülen Şükûfe Nihal, Anadolu'yu bu topraklar üzerinde yaşayan halkların ortak vatani olarak kabul eden Anadoluculuk düşüncesine yakınlaşır. Kişisel nedenlerle gezip gördüğü Anadolu'nun en uzak köşeleri hakkında ayrıntılı gazete yazıları yazar. Bu makalede incelenen *Çölde Sabah Oluyor!* (1951) romanını, Ülken'in milliyetçilik ile hümanizmi birbirini dengeleyici unsurlar olarak değerlendirdiği 'insani vatanseverlik' kavramıyla açıkladığımız bir anlayışla kaleme alır. İdealist, çalışkan ve dürüst Adnan Hocagil adlı başkahramanın pikaresk macerasını onun bir Kürt kıızıyla yaşadığı imkânsız aşk ve yozlaşmış bürokrat sınıfına karşı Anadolu kalkınması için verdiği cesur mücadeleyi iç içe geçirerek anlatan Şükûfe Nihal, bu romanıyla, Anadolu'nun uzak köşelerinin bilinmeyen hikâyesini bilinir hâle getirmeyi ve bizim burada 'terra incognita' olarak kavramsallaştırdığımız çölün karanlığını aydınlatmayı amaçlar.

Kaynakça

- Aksakal, H. (2019). *Türk politik kültüründe romantizm* (2. Baskı). İletişim Yayınları.
- Argunşah, H. (2011). *Bir cumhuriyet kadını: Şükûfe Nihal* (2. Baskı). Timaş Yayınları.
- Ayda, A. (1984). *Böyle idiler yaşarken...* (y.y.)
- Aydın, S. (2006, 20 Aralık). Bir tilkinin ettiği: İsimler milli birliği nasıl bozar? *Birikim Dergisi*. <https://birikimdergisi.com/guncel/1001/bir-tilkinin-ettigi-isimler-milli-birliigi-nasil-bozar>
- Banarlı, N. S. (2005). *Edebiyat sohbetleri* (3. Baskı). Kubbealtı Neşriyat.
- Baskın, B. (2008). "II. Meşrutiyet'te kadın eğitime yönelik bir girişim: İnas darülfünunu. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (38) 89-123. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusiyasal/issue/598/6027>
- Berlin, I. (2010). *Romantikliğin kökleri*. Yapı Kredi Yayınları.
- Birinci Türk tarihi kongresi-konferanslar, müzakere zabıtları* (1932). Maarif Vekâleti.
- Bişirici, D. A. (2021). Hilmi Ziya Ülken'de Anadolu kavramı ve Anadoluculuk. *Hilmi Ziya Ülken-Doğumun 120. yılında* (s. 847-856) içinde. Özne Dergi-Çizgi Kitabevi.
- C.H.P. Halkevleri ve halkodalari, 1932-1942, TBMM'de sunulan rapor* (y.t.y.). Alaeddin Kırıl Basımevi.
- Campbell, J. (2019). *Kahramanın sonsuz yolculuğu*. İthaki Yayınları.
- Cantek, L. (2001). Köy manzaraları: Romantizm ve gerçekçiliğin dualizmleri. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 88, 188-200.
- Çalışkan, V. (2016). Darülfünun'dan mezun ilk kadın coğrafyacı: Şükûfe Nihal (1897-1973). *Türk Coğrafya Dergisi*, 67, 61-66. <https://dx.doi.org/10.17211/tcd.282015>
- Çetin, B. (2020). Geç Osmanlı, erken cumhuriyet dönemi (1920-1940) Anadolucu coğrafya literatürü ve genel özellikleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, (74), 61-74. DOI:10.17211/tcd.672908.
- Dilmen, İ. N. (1937). Güneş-dil teorisinin ana hatları. *Üçüncü Türk Dil Kurultayı, Tezler Müzakere Zabıtları*. Devlet Basımevi.
- Durgun, S. (2011). *Memalik-i şahane'den vatan'a* (1. Baskı). İletişim Yayınları.
- Goldin, I. ve Muggah, R. (2020). *Terra incognita: 100 maps to survive the next 100 years*. Penguin Books.
- Gülây, P. S. (2021). Hilmi Ziya Ülken, Anadoluculuğun kurucu metinleri ve zemin metinler. *Hilmi Ziya Ülken-Doğumun 120. yılında* (s. 835-845) içinde. Özne Dergi-Çizgi Kitabevi.
- Joyce, J. (2015). Sanatçının bir genç adam olarak portresi. İletişim Yayınları.
- Karaömerlioğlu, A. (2014). *Orada bir köy var uzakta: Erken cumhuriyet döneminde köycü söylem*. İletişim Yayınları.
- Karpat, K. H. (2019). *Osmanlı'dan günümüze edebiyat ve toplum* (4. Baskı). Timaş Yayınları.
- Löschburg, W. (1998). *Seyahatin kültür tarihi*. Dost Kitap.
- Nar, Ü. (2022). *Şukufe Nihal'in İstanbul şiirleri*. <https://acikradyo.com.tr/podcast/234787>
- Önen, N. ve Reyhan, C. (2011). *Mülkten ülkeye-Türkiye'de taşra idaresinin dönüşümü (1839-1929)*. İletişim Yayınları.
- Özcan, A. (2021). "Ama eşkıyalık çağı kapandı!" *Modern Türkiye'de son Kürt eşkıyalık çağı (1950-1970)* (2. Baskı). İletişim Yayınları.
- Sağlam, M. H. (2014). Tartışmalı bir eser: Ahmet Mithat Efendi'nin Bahtiyarlık romanı üzerine bir tahlil çalışması. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/3, 1219-1234.
- Su, M. K. (1943). *Sızı*. Lütüfi Kitabevi.
- Şükûfe Nihal (1938). *Yalnız Dönüyorum*. Kenan Basımevi.
- Şükûfe Nihal (2011). *Domaniç dağlarının yolcusu* (11. Baskı). Timaş Yayınları.
- Şükufe Nihal (1948, 5 Ocak). Gezinin önemi. *Kadın Gazetesi*, 45.
- Şükûfe Nihal (1951). *Çölde sabah oluyor!* Saray Kitabevi.

- Topçu, N. (2016). *Kültür ve medeniyet* (10. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1998). *İnsanî vatanseverlik*. Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2008). *Millet ve tarih şuuru*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2018). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2020). *Anadolu hayali*. Doğu Batı Yayınları.
- Vural, M. (2019). *Hilmi Ziya Ülken*. Diyanet İşleri Başkanlığı.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.